

La font bizantina d'un passatge del *Tirant*: l'episodi del filòsof calabrès al capítol CX

Jordi Redondo
(GIRLC, Universitat de València)

RESUM

La nota present reexamina la qüestió de les fonts del capítol CX del *Tirant* per al qual s'ha proposat molt versentblantment, ateses les similituds pel que fa al contingut, l'origen en un conte folclòric (Beltrán Llavador 2006). L'autor suggereix una font concreta, el poema narratiu grec, de caire didàctic, titulat *Ptoholeont*, i basa la seua hipòtesi en l'anàlisi intertextual, tant de motius com de determinats manlleus lingüístics.

PARAULES CLAU

Tirant, fonts, *Ptoholeont*, traducció.

ABSTRACT

This paper revisits the theme of the sources of *Tirant's* chapter CX, for which a highly probable origin depending on a folkloric tale has been suggested (Beltrán Llavador 2006). The author fosters a concrete source, the didactic Greek narrative poem entitled *Ptokholeon*, and bases his proposal on the intertextual analysis, both of subjects and of linguistic borrowings as well.

KEYWORDS

Tirant, sources, *Ptokholeon*, translation.

Al gran investigador i bon amic Rafael Beltrán Llavador

No gaire temps fa, i a les pàgines d'aquesta mateixa revista, ens hem ocupat de la qüestió de les possibles fonts bizantines presents al *Tirant lo Blanc*, tot i que d'una manera genèrica i a partir tan sols d'algunes dades de caire lèxic.¹ Voldríem ara oferir una segona contribució amb idèntic objectiu, però d'una metodologia diferent. Es tracta d'analitzar un passatge concret, per al qual creiem haver identificat la font darrera.

1. J. Redondo, "La tria de Constantinoble al *Tirant lo Blanc*: ficció literària o manlleu a la realitat?" <http://parnaseouves/Tirant/Butlleti.9/ArtRedondo_Constantinoble.htm>

El text del conte del filòsof calabrès, narrat al capítol CX del *Tirant lo Blanc*, titulat *Lo raonament que Tirant féu a la infanta de Sicília sobre lo matrinomi, e com la Infanta féu moltes experiències per conèixer a Felip*, és el següent:

En aquell dia arribà en la ciutat lo filòsof per qui la Infanta havia tramès en Calàbria, lo qual ella estava esperant ab molt gran desig per demanar-li tota la condició de Felip. Aplegà de nit en la ciutat, fent compte que l'endemà iria a l'església on trobaria la Infanta. Anà a posar en un hostel, e posà a rostir un tros de carn e venc un rufià ab un conill e dix al filòsof que apartàs la sua carn com ell volia primer rostir lo seu conill e com ell hauria acabat de fer poria rostir la carn.

—Amic —dix lo filòsof—, ¿no saps tu bé que aquestes cases són comunes a totes gents, e qui primer és en temps és primer en dret?

—No cur d'això —dix lo rufià. Vós bé veu que jo tinc conill que és de major estima, e deu preceir al moltó, així com la perdiu preceix al conill, per qué li deu ésser feta honor.

Entre ells passaren moltes raons de paraules injurioses, en tant que el rufià donà un gran bufet al filòsof. E aquell tenint-se per injuriat, alçà l'ast e ab punta donà-li molt gran colp en lo pols, que pretament caigué mort en terra. De continent fon pres per los oficials lo filòsof, e posaren-lo en la presó. Per lo matí al·legà corona, e lo Rei manà que no li donassen si no quatre onces de pa e quatre d'aigua. La Infanta jamés ne gosà parlar al Rei perquè no sabés que ella l'hagués fet venir

Aprés pocs dies fon pres un cavaller de la cort de Rei, lo qual havia haguda qüestió ab altres cavallers on hi eren estats molts nafrats, e posaren-lo en la presó on estava lo filòsof. E lo cavaller, havent pietat del filòsof, feia-li part de la vianda que li portaven. E après quinze dies que lo cavaller havia que estava pres, lo filòsof li dix:

—Senyor cavaller, deman-vos de gràcia que per vostra gentilea demà, com sereu ab lo senyor Rei, vos plàcia suplicar-lo que vulla haver misericòrdia de mi, car ja veu la congoixa e pena en què estic, que, si no fos la caritat que la mercè vostra m'ha feta, ja fóra mort de fam, que no em fa dar si no quatre onces miserables de pa e quatre d'aigua. E direu a la senyora Infanta que jo e obeït son manament, e açò us hauré a molt gràcia e mercè.

Respòs lo cavaller:

—E com me podreu dir tal raó? Jo crec que bé passarà aquest any e l'altre ans que d'ací jo ixca, o Nostre Senyor per la sua immensa bondat hi hauria a fer miracle.

—Ans que passe mitja hora —dix lo filòsof—, sereu en llibertat. E se aquest punt passa no eixirieu de vostra vida.

Lo cavaller estigué molt esmaiat e en gran pensament del que oí dir al filòsof. E estant en aquestes raons l'alguazil entrà en la presó e tragué lo cavaller.

Seguí's après que un gentilhom sabé que lo Rei feia cercar cavalls per comprar per a trametre a l'emperador de Constantinoble; e aquest gentilhom tenia lo més bell cavall quei fos en tota l'illa de Sicília. Deliberà de portar-lo-hi. Com lo Rei lo véu estigué admirat de la gran bellesa, car era molt gran e molt ben fet, molt llauger e era de quatre anys, sens que en ell no es trobava defalt sinó u qui era molt gran: que portava les orelles caigudes.

—Certament —dix lo Rei—, mil ducats d'or valia aquest cavall si no tingués tan gran defalt.

E no era negú sabés ni pogués conèixer quina era la causa d'aquell tan gran defalliment. Dix lo cavaller qui era estat pres:

—Senyor, si l'altesa vostra tramet per lo filòsof qui està en presó, ell ho coneixerà, car en aquell temps que jo estiguí pres ab ell me dix coses singulars. E em dix que si dins mitja hora jo no eixia de la presó, que de ma vida no en tenia d'eixir; e de moltes altres coses, de tot me dix veritat.

Lo Rei manà a l'alguazir que prestament li portàs lo filòsof. Con fon davant lo Rei, li demanà lo Rei quina era la causa d'aquell cavall tan vell com portava així les orelles caigudes. Dix lo filòsof:

—Senyor, natural raó hi basta, per ço com aquest cavall a mamat llet de somera. E per quan les someres tenen les orelles caigudes lo cavall ha pres de la dida lo seu natural.

—Santa Maria Senyora! —dix lo Rei—, ¿e si és veritat lo que diu aquest filòsof?

Tramès per lo gentilhom de qui era lo cavall, e demanà-li quina llet havia mamat, puix no li sabia dir lo defalt de les orelles.

—Senyor —dix aquest—, com aquest cavall naixqué era tan gran e tan gros que l'egua no el podia parir, e haguéren-la obrir ab un raor perquè pogués eixir. E l'egua morí e jo tenia una somera parida e fiu-lo criar a la somera e s'és criat en casa fins ara en l'edat que la senyoria vostra lo veu.

—Gran és lo saber d'aquest home —dix lo Rei.

E manà que el tornasen en la presó; e demanà quan pa li daven a menjar.

—Senyor —dix lo majordom—, quatre onzes, així com vostre senyoria manà.

Dix llavor lo rei:

Donen-li'n altres quatre, que sien huit.

E així fon fet.

Era vengut allí un lapidari de la gran ciutat de Domàs e d'Alcaire, i portava moltes joies per a vendre, en especial portava un balaix molt gran e fi, del qual demanava seixanta mília ducats; e lo Rei li'n dava trenta mília; e no es podien concordar. Lo Rei lo desitjava molt haver, per ço com era tan singular e tan gran peça com jamés fos estada vista en lo món, ni los qui són engastats en Sant Marc de Venècia ni los que són en la tomba de Sant Tomàs de Contuberi. E per ço com los embaixadors de França havien hagudes lletres del Rei son senyor com ell volia venir en Sicília per veure's ab lo Rei e per veure sa nora, la pomposa Ricomana, lo Rei de Sicília per mostrar-se en semblants jornades abillat segons a rei per tany, desitjava haver molt aquell balaix. Dix aquell cavaller qui era estat pres:

—¿Com pot donar l'altesa vostra tanta cantitat en aquesta pedra?, car jo veig en la part jussana tres petits forats.

Dix lo Rei:

—Jo la he mostrada als argenters qui de pedres s'entenen, e han-me dit en que l'engastar se posarà baix aqueixa part en no s'hi mostrarà res.

—Senyor —dix lo cavaller—, ab tot això bo seria que lo filòsof lo ves perquè sabria dir què és lo que val.

—Bé serà fet que el façam venir —dix lo Rei.

Feren venir lo filòsof, e lo Rei li mostrà lo balaix. E com aquell lo véu ab los forats més-los en lo palmell de la ma e acostà'l-se prop de l'orella, tancà los ulls estigué així per bon espai. Aprés dix:

—Senyor, en aquesta pedra ha cos viu.

—Com! —dix lo lapidari—, ¿qui véu jamés en pedra fina haver cos viu?

—Si així no és —dix lo filòsof—, jo tinc ací tres-cents ducats e jo els posaré en poder de la senyoria vostra e obligué la mia persona a la mort.

E lo lapidari dix:

—E jo, senyor, só prest d'oblidar també la mia persona a la mort puix ell obliga la sua, e més avant vull perdre la persona e la pedra si cos viu hi ha.

Fetes les obligacions e posats los tres-cents ducats en la mà del Rei, prengueren lo balaix e sobre una enclusa hi donaren ab un martell e rompreren-lo per mig e trobaren-hi un cuc. Tots los qui allé eren estigueren molt admirats de la gran subtilea e saber del filòsof. Però lo lapidari restà molt empeguit e la sua ànima no estava prou reposada ne segura de mort.

—Senyor, compliu-me de justícia —dix lo filòsof.

Lo Rei li tornà de continent los diners e li donà lo balaix. E féu venir los ministres de la justícia per executar lo lapidari.

—Ara —dix lo filòsof—, puix ne mort un mal home, jo vull perdonar a aquest, qui és bo, la sua mort.

E ab voluntat del Rei les tingué manà que el tornassen a la presó e demanà quant pa li daven. Lo majordom respòs que huit onces. Dix lo Rei:

—Dau-li'n altres huit, que sien setze.

Com lo tornaven a la presó, per lo camí dix als qui el portaven:

—Digau al Rei que certament ell no és fill d'aquell magnànim e gloriós rei Robert qui fon lo més animós e liberal príncep del món. Ell mostra bé que no és eixit d'ell segons les sues obres, que ans és bé fill d'un forner. E com ho voldrà saber per manifesta experiència, jo lo hi faré veure. E posseix lo regne com a rei tirà e ab poca justícia, com al duc de Messina pertany lo regne e la corona de Sicília, car bord no pot ni deu ésser admès a senyoreja regne negú, com diga la Sacra Escriptura que tot arbre bord deu ésser tallat e mès al foc.

Com los alguazirs oïren dir semblants paraules al filò sof prestament ho anarem a dir al Rei. Com lo Rei ho sabé dix:

—Per consolació de la mia ànima jo vull saber aquest fet com passà; e com sia de nit portau-lo'm secretament.

Com lo filòsof fon davant lo Rei a soles dins una cambra, lo Rei li dix si era veritat lo que l'alguazir li havia recitat. E lo filòsof ab la cara molt serena e ab esforçat ànimo li dix:

—Senyor, certament és veritat tot lo que us han dit.

—Digues-me com saps tu —dix lo Rei— que jo no sia fill del rei Robert.

—Senyor —dix lo filòsof—, raó natural basta a conèixer-ho un ase, e açò per les següents raons. La primera és, com diguí a la senyoria vostra de les orelles del cavall com en la cort vostra no havia negú que tal cosa sabés conèixer ne menys entendre, e fés-me gràcia de quatre onces de pa. Aprés, senyor, lo fet balaix. Obligar-me jo a la mort ab aquests pocs

diners que tinc; après vos doní lo balaix que de dret era meu, e fòreu estat enganat de gran cantitat de moneda, si no per mi. E per natural raó haguí a venir a notícia que la senyoria vostra era fill de forner e no pas d'aquell, de gloriosa memòria, rei Robert.

—Si tu vols aturar en mon servei —dix lo Rei—, jo forçaré la mia mala calitat e fer t'he de mon consell. Però ab tot açò jo en vull saber millor la veritat.

—Senyor, no façau —dix lo filòsof—, que a vegades les parets tenen orelles; e açò no vullau dar a sentir a negú, car dien en Calàbria que molt parlar nou e molt gratar cou.

Gens per açò no tement lo perill que seguir-se'n podia, l'empeguit Rei féu venir a la Reina sa mare e ab precis e ab menaces li fon forçat que digués la veritat, com ella consentí a l'apetit e voluntat del forner dins en la ciutat de Ríjols.

Sobre la font que dóna origen a aquest passatge no hi ha fins ara un acord bàsic. El 1947 Riquer citava el *Novellino* italià, tot i que, davant la gran diferència entre els dos textos, no amagava un deix d'insatisfacció.² De fet, el text del *Novellino* és talment breu, que hauríem de pensar que l'autor del *Tirant* ha desenvolupat generosament el material narratiu al seu abast. D'altra banda, el 1974 Avalu Arce raonava la impossibilitat que l'autor del *Tirant* hagués pogut llegir el *Novellino*, a més d'afegir que entre totes dues obres hi ha una gran diferència pel que fa tant a la matèria narrativa com al tractament d'aquesta.³ Per tal d'apreciar el que diem, presentem tot seguit el text del conte al *Novellino*:

III.- D'un savio greco, ch'un re teneva in prigione, come giudicò d'un destriere.

Nelle parti di Grecia ebbe un signore che portava corona di re, e avea grande reame, e avea nome Filippo, e per alcuno misfatto teneva un savio greco in prigione. Il quale era di tanta sapienza, che nello'ntelletto suo passava oltra le stelle. Avenne un giorno che a questo signore fu appresentato delle parti di Spagna un nobile destriere di gran podere e di bella guisa. Addomandò lo signore mariscalchi, per sapere la bontà del destriere: fulli detto che in sua prigione avea lo sovrano maestro intendente di tutte le cose. Fece menare il destriere al campo, e fece trarre il Greco di prigione, e disseli: maestro, avvisa questo destriere, che mi è fatto conto che tu se' molto saputo. Il Greco avisò il cavallo, e disse: messere, lo cavallo è di bella guisa, ma cotanto vi dico, che'l cavallo è nutricato a latte d'asino. Lo re mandò in Ispagna ad invenire come fu nodritto, e invennero che la destriera era morta, e il puledro fu nutricato a latte d'asina. Ciò tenne il re a grande meraviglia, e ordinò che li fosse dato un mezzo pane il di alle spese della corte. Un giorno avvenne che lo re adunò sue pietre preziose e rimandò per questo prigionero greco, e disse: maestro, tu se' di grande savere, e credo che di tutte le cose t'intendi. Dimmi, se t'intendi delle virtù delle pietre, qual ti sembra di più ricca valuta? Il Greco avisò, e disse: messere, voi quale avete più cara? Lo re prese una pietra intra l'altre molto bella, e disse: maestro, questa

2. M. de Riquer, "Nuevas contribuciones a las fuentes del *Tirant lo Blanch*", *Conferencias desarrolladas con motivo del IV centenario del nacimiento de Miguel de Cervantes (1547-1947)* III, Barcelona 1949, 8-30, pp. 25-26: "La versión que más se aproxima al relato del *Tirant lo Blanch*, principalmente por el orden de los acontecimientos (deducciones sobre la crianza del caballo, sobre el gusano de la piedra y sobre la bastardía del rey) se halla en las *Cento novelle antiche* o *Novellino* (...). Mientras no se ponga de manifiesto otra versión más coincidente, creo que ésta es la fuente del *Tirant lo Blanch*".

3. J.B. Avalu-Arce, "Para las fuentes de *Tirant lo Blanch*", *Temas hispánicos medievales*, Madrid 1974, 233-261, pp. 252-253: "Hay que recordar que el *Novellino*, aunque recopilado en el siglo XIII, sólo se publicó en 1525, con posterioridad al *Tirant*, y no sabemos que en España y en el siglo XV haya circulado como el *Decamerón*, por ejemplo. Además, si bien el orden de los incidentes es el mismo en *Tirant* y *Novellino*, no lo es el contenido de cada incidente. (...) Y, por último, hay un verdadero abismo en las diferencias que separan las motivaciones psicológicas de los personajes del *Novellino* (...) y del *Tirant* etc".

mi sembra più bella e di maggior valuta. Il Greco la prese, e miselasi in pugno, e strinse, e poselasi all'orecchie, e poi disse: messere, qui ha un vermine. Lo re mandò per maestri, e fecela pezzare, e trovaro nella detta pietra un vermine. Allora lodò il Greco d'oltremirabile senno, ed istabili che uno pane intero li fosse dato per giorno alle spese di sua corte. Poi dopo molti giorni lo re i pensò di non essere legittimo re. Mandò per questo Greco, ed ebbelo in loco secreto, e cominciò a arlare, e disse: maestro, di grande scienza ti credo, manifestamente. Io voglio che tu mi dichi, cui figliuolo io fui. Il Greco rispose: messere, che domanda mi fate voi? Voi sapete bene che foste figliuolo del cotale padre. E lo re rispose: non mi rispondere a grado, dimmi sicuramente il vero, e se nol mi dirai, io ti farò di mala morte morire. Allora il Greco rispose: messere, io vi dico, che voi foste figliuolo di un pistore. E lo re disse: vogliolo sapere da mia madre; e mandò per la madre, e costrinsela con minacce feroci. La madre confessò la veritade. Allora il rè si chiuse in una camera con questo Greco, e disse: maestro mio, grande prova ho veduto della tua sapienza; priegote, che tu mi dichi, come queste cose tu le sai. Allora il Greco rispose: messere, io lo vi dirò. Il cavallo conobbi a latte d'asino esser nodrito per proprio senno naturale, acciocch'io vidi che avea li orecchi chinati, e ciò non è propria natura di cavallo. Il verme nella pietra conobbi, però che le pietre naturalmente sono fredde, ed io la trovai calda. Calda non puote essere naturalmente, se non per animale lo quale abbia vita. E me, come conoscesti essere figliuolo di pistore? Il Greco rispose: messere, quando io vi dissi del cavallo cosa così meravigliosa, voi mi stabiliste dono d'un mezzo pane per di; e poi quando della pietra vi dissi, voi mi stabiliste un pane intero; pensate, ch'allora m'avvidi cui figliuolo voi foste: chè se voi foste suto figliuolo di re, vi sarebbe paruto poco di donarmi una nobile città: onde a vostra natura parve assai di meritarmi di pane, siccome vostro padre facea. Allora il re riconobbe la viltà sua, e trasselo di prigionie, e donolli molto nobilmente.⁴

Tot i no disposar de l'ocasió per a analitzar amb cura el text, dos apunts breus ens semblen necessaris: en primer lloc, el caire oral del relat, segons que ho assenyalen els elements formularis⁵ i la sintaxi recolzada en la parataxi. Segonament, una construcció gramatical que acusa l'origen del text, basat en una traducció: a la frase *il verme nella pietra conobbi, però che le pietre naturalmente sono fredde, ed io la trovai calda*, trobem la juxtaposició d'una conjunció copulativa adversativa i una de completiva, que apunta a una sintaxi particular, deguda a l'anostrament imperfecte d'un original en una altra llengua. En tot cas, el text del *Novellino* no constitueix una font versemblant per al passatge del *Tirant*, ateses les diferències formals i de contingut entre tots dos textos. El *Tirant* fa una exposició molt més extensa i dramatitzada, alliberada de les servituds del relat oral i molt més ambiciosa des del punt de vista literari; d'altra banda, el que al *Novellino* es manifesta com certes incongruències,⁶ probablement a causa de l'epitomitació d'un relat més travat i extens, al *Tirant* troba una lògica interna més escaient per al verisme de la història.

Davant d'aquestes diferències entre totes dues obres, explícitament reconegudes per Riquer, Avallé Arce es detenia a comparar el *Libro de los Exemplos por ABC* de Clemente Sánchez de Ver-

4. L. Sonzogno (ed.), *Il novellino o sia cento novelle antiche*, Venècia 1844, pp. 7-9 (<http://books.google.es/books?id=UkRKAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=ca>). Hem afegit alguna esmena al text per tal de restituir la lliçó exigida pel sentit del passatge.

5. Exemples: "il Greco/il re rispose" (cinc vegades), "allora" (sis vegades, dues d'elles combinades amb la fórmula precedent), "avenne un giorno" (dues vegades, la segona amb inversió dels termes), "e ordinò che li fosse dato un mezzo pane li di alle spese della corte/ ed istabili che uno pane intero li fosse dato per giorno alle spese di sua corte".

6. Un rei que el text presenta com de Grècia té presoner un filòsof grec, la indicació de la nacionalitat del qual sembla sobrerera si acceptem la del rei; aquest rei compra un cavall que li arriba d'Espanya, probablement un mercat equí molt inversemblant per a un monarca grec, etc.

cial, que Riquer ja havia esmentat.⁷ Es tracta de l'exemple CCXLVII, *Naturalia numquam vel non facile transmutantur*:

Que de ligero las cosas naturales non se puedan mudar, oí la doctrina de un filósofo muy sabio que fue captivado e vendido en logar de esclavo, el cual compró el Soldán de Babilonia por grand precio, creyendo que era muy grand sabio según que lo era. E ordenó que cada día le diesen un pan. E queriendo probar su sabiduría mandó traer muchas piedras preciosas ante sí, e mandó venir al sclavo e preguntóle si había noticia de piedras. Él respondió que había sciencia perfecta de las conocer; e díjole el Soldán. 'Pues acata estas piedras bien, e escoge las mejores.' E vistas todas ellas, escogió tres que dijo que eran más preciosas que las otras; e de estas tres mostró al Soldán una que dijo que era más preciosa que todas, salvo por un gusano que tenía de dentro, el cual le aminguaba su virtud e valor. Entonces el Soldán, para probar si era verdad, fizo quebrantar la piedra e falló ende el gusano encerrado. E desto ninguno non se debe maravillar que pueda ser; ca dicen que en el condado de Pisa cayeron piedras preciosas del altura, entre las cuales una penna grande, e fendiéronla por medio, e hallaron una rana chica, que tenía un lugar onde staba, maravillosamente fecho. El Soldán maravillado de la sabiduría del sclavo, preguntóle como podiera saber esto. Él respondió que la natura de cualquier piedra, por quanto era engendrada de tierra e agua, que son elementos, es naturalmente fría; nin nunca se escalienta de su natura: e si por aventura se escalienta, es por causa de otra cosa caliente; ca cosa ninguna non puede mudar su natura, salvo por fuerza e violencia. E yo llegué esta piedra a mi mejilla, e sentíla caliente, e sope que de dentro salía el calor, el cual non era natural a la piedra, e que alguna cosa pequenna viva estaba encerrada de dentro. El Soldán, maravillándose de su prudencia, mandóle dar para su manteniencia otro pan. E otra vegada queriendo el Soldán comprar un caballo, llamó al sclavo, que ya en muchas cosas le había probado, e díjole: '¿Por ventura tu grand sabiduría conoce las naturas de los caballos?' Él respondió que las conocía complidamente. E díjole: 'Pues acata e vei, e reguarda este caballo e dime las tachas que ha.' E el sclavo mirólo bien e acatólo, e tornó al Soldán e díjole: 'Vi el caballo bien segund vuestro gran sennorío mandó, e fallé que es fermoso mucho e sano; solamente fallé una tacha en él, que fue criado a leche de asna.' E el Soldán, maravillándose mucho, falló que era así verdat; e preguntó'l cómo lo sopiera. Él respondió: 'Ya muchas veces vos dije que la cosa que es natural en ninguna manera non se puede mudar; ca así como el sol non puede enfriar, así es en todas las cosas. E yo fiz correr este caballo, e en fin de la carrera sacudió fuertemente las orejas: yo pensé dentro de mí dónde podría esto ser. E entendiendo que el caballo non era fijo de asno, e sacudiendo las orejas seguía la natura de asno, presumí que mamando la leche del asna trayera esta natura, por quanto las animalias, segund la mayor parte, son dispuestas segund la natura de la leche con que fueron criadas; por lo cual el arte de la medecina manda que los ninnos sean criados de buena leche e sana, e por esta razón deben para los ninnos ser elegidas amas que sean sanas de sus cuerpos, e deben usar manjares e vinos sanos, porque la enfermedad e malos manjares engendran mala leche, la cual corrompe la natura de los ninnos. Ca el ninno que es criado a leche de mujer leprosa fácese leproso.' E aquí se puede poner el enxemplo de la madre de sancto Agostín, que aunque era noble, todos sus hijos quiso criar con su leche propia; porque mamando su leche trayesen la natura della, e así, segund la costumbre de la madre sirviesen a Dios, lo cual fue fecho. E este sclavo por estas sennales de tanta sabiduría e prudencia hobo muy grand fama e era muy amado de todos, e el Soldán mandóle dar otro pan, e así le daba tres. El Soldán, después de muchos juicios e mucha experiencia e probada, un día llamó al sclavo e llevólo al banno consigo, e

7. J.B. Avallé-Arce, *op. cit.*, pp. 252-255.

entraron ambos desnudos en el banno. E dijo el Soldán al sclavo: ‘Pues de todas las cosas das juicio verdadero, quiero que des juicio de mí, e me digas mis defectos e tachas’. E el sclavo, diciéndole que era hermoso, e que non había cosa fea en su cuerpo, él le conjuró so pena de sangre que dejada toda lisonja, que’l dijese la verdat. Entonces él, viendo la voluntad del Soldán, díjole: ‘Segund que ya dije, vos sois muy hermoso, mas vos tenedes una tacha encobierta que deshonesta a muchos bienes que habedes, la cual vuestra sennoria non sabe. Ca vos non sodes fijo del rey, segund creedes, mas parece que seades fijo de un fornero o de panadero’. El Soldan, el spada sacada, preguntó a la madre si era así, e conoció que así era. Él preguntó al sclavo donde pudiera saber esto, e díjole: ‘Muchas vegadas vos hobe dicho que las cosas naturales non se pueden mudar, e muchas cosas vos hobe enseñado, e delante vos muchos juicios fice, por los cuales yo debiera haber grandes galardones si la natura vos los dejara facer; mas, ¿qué era decir pan, pan, pan, sinon que la natura que traistes del fornero o del panadero, non vos dejaba decir sinon pan? Así que por estos enxemplos bien se manifiesta que las cosas naturales non se pueden mudar, e que la costumbre es otra natura, e que las cosas que son traídas en costumbre non se pueden mudar de ligero.’⁸

Avalle Arce ha assenyalat com l'autor del *Tirant* modifica tant el marc narratiu com la finalitat amb què va fer servir l'apòleg del filòsof.⁹ Certament, tampoc aquí no trobem ben bé la font del text català: falta, per exemple, el motiu de l'entrevista del rei amb sa mare, que el *Novellino* sí que recollia; en canvi, l'ordre dels esdeveniments coincideix amb el *Novellino* i no pas amb el *Libro de exemplos por ABC*.

Des d'una altra perspectiva, l'any 2006 Beltrán ha suggerit la hipòtesi d'un conte folclòric, font comuna del *Novellino* i del *Libro de los Exemplos por ABC*.¹⁰ L'avantatge d'aquesta explicació permet d'entendre algunes de les variacions introduïdes, ateses les condicions pròpies de la transmissió oral. D'aquesta manera queda superada l'aporia dels qui cercaven una font concreta i plausible.

Hi ha, però, un text grec que ha passat desapercebut als investigadors romanistes. Es tracta del poema sapiencial titulat en grec Πτωχολέων, que podem transliterar com a *Ptocholeont*, més que no traduir-lo —*Pobrelleó*, literalment—, i datat segons Beck, que tanmateix es refereix només a un dels manuscrits que el contenen, bé al segle XIII, bé al XV.¹¹ La nostra cerca es beneficia llargament de l'exhaustiu estudi del text a càrrec de George Kechagioglou, la seua tesi doctoral,¹² al qual s'afegeix una contribució no menys important, una edició moderna de l'obra.

8. P. de Gayangos (ed.), *Escritores en prosa anteriores al siglo XV*. Biblioteca de autores españoles LI, Madrid 1860, pp. 508-509. Per a una edició moderna, vegeu J.E. Keller (ed.), Clemente Sánchez de Vercial. *El libro de los ejemplos por ABC*, Madrid 1960.

9. J.B. Avalle Arce, *op. cit.*, pàg. 253: “Ahora bien, el *Libro de exemplos* es ni más ni menos que un repertorio de ejemplos moralizantes apropiados para la enseñanza y la prédica religiosa, arreglados en orden alfabético, o sea, un verdadero diccionario de exempla. Todo conato novelístico queda coartado por la atomización alfabética. En este sentido, Joanot Martorell, autor del *Tirant*, ha actuado como un predicador: ha recurrido al *Libro de exemplos* para obtener uno apropiado a sus fines, y lo ha engastado en un marco mucho más amplio y coherente. El ejemplo adquiere así causalidad y finalidad distintas, que están de acuerdo con las directrices del *Tirant* y no con las del *Libro* de Clemente Sánchez”.

10. R. Beltrán, “La princesa que no sabia l'endevinalla (ATU, 851) i altres tipus rondallístics a l'episodi de Felip i Ricomana (*Tirant lo Blanc*)”, in R. Beltrán & M. Haro (edd.), *El cuento folclórico en la literatura y en la tradición oral*, València 2006, 57-88, pp. 75-79. Beltrán es refereix a singles motius recollits a A. Aarne & S. Thompson, *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*, Helsinki-Helsingfors 1971, 655, descrit amb el lema *The Wise Brothers*, i 655a, *The Strayed Camel and the Clever Deductions*.

11. H.-G. Beck, *Ιστορία της Βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας* (= *Geschichte des Byzantinischen Volksliteratur*, München 1971), Atenes 1988, pàg. 239.

12. Γ. Κεχαγιόγλου, *Κριτική έκδοση της Ιστορίας Πτωχολέοντος. Θέματα υστεροβυζαντινής και μεταβυζαντινής λογοτεχνίας*, Universitat Aristotèlica de Salònica 1978.

D'acord amb aquesta darrera, el poema se'ns ha transmès mitjançant quatre fonts principals, els còdexs *Vindobonensis theologicus Graecus 244* (fol. 104v-108v) i *Neapolitanus Graecus III A a 9* (fol. 25v-33v), de la primera meitat o fins i tot els primers decennis del segle XVI ambdós, que representen una mateixa línia de transmissió, el que Kechagioglou denomina la tradició A; el *Parisinus Graecus 390* (fo. 66r-70v), representant de la tradició B, de les darreries del segle XV o bé inicis del XVI, i que Beck havia privilegiat davant dels altres; el còdex de la col·lecció Zoras, del segle XVIII per a Beck i del XVII per a Kechagioglou, el qual el cita com a *Atheniensis* (fol. 1v-7r), i que representa la tradició Γ; i finalment els còdexs *Vytinensis I* (fol. 392v-403r), que Beck datava al segle XVII i Kechagioglou a mitjan segle XVIII, i *Athous I, Megale Lavra Γ 138* (fol. 233r-236v), també del segle XVIII, tradició Δ a l'stemma de Kechagioglou.¹³ Malauradament, en trobar-se mutilades mantes d'aquestes versions, per als nostres propòsits ens interessen els còdexs de Viena i Nàpols —tradició A— i del Mont Athos —tradició Δ—.

Les diferències entre les versions esmentades ja ens indiquen per si mateixes les característiques de l'obra: hi comptarem, en primer lloc, una difusió important, segons que ho demostra el fet que es copiés entre els segles XV i XVIII si no abans; segonament, la coexistència de versions de caire més culte i de més popular, de manera paral·lela amb el que ocorre amb altres poemes narratius tardobizantins, a cavall entre la poesia didàctica i la sàtira;¹⁴ terçament, la dependència d'una transmissió en gran mesura oral, el que origina notables diferències tant pel que fa al tractament del tema com textuals. Al seu extens estudi, contribució fonamental per a la comprensió de l'obra, Kechagioglou relaciona la trama de la mateixa amb els motius folclòrics recollits per Aarne i Thompson i més en concret amb la versió *Ibgfđc* del motiu 655.¹⁵ Val a subratllar, doncs, la coincidència de Kechagioglou i Beltrán pel que fa a la relació del text amb un conte de caire popular.

Finalment, hem d'assenyalar també que el *Ptoleont* sembla reflectir la presència catalana a Grècia, atès que Kechagioglou relaciona l'aparició del nom Πέπος amb el rei català Pere —no sabem si Pere II el Gran (1276-1285) o, més probablement, Pere III el Cerimoniós (1336-1387)—, d'acord amb obres cretenques del segle XV.¹⁶

Comparació dels textos grec i català. El criteri del caire i la seqüència dels episodis.

El primer element que farem servir és el del contingut del poema grec, que comprén —ultra un marc narratiu superior, absent al *Tirant*, que tracta de l'empobriment d'un cavaller, que aconsella els seus fills de vendre'l al rei per tal d'obtenir alguns diners— els episodis següents: venda del filòsof a un rei; compra per aquest d'un cavall; consulta del rei al filòsof sobre el cavall; compra d'una pedra preciosa i consulta sobre la mateixa; arribada a palau d'una donzella i consulta sobre el seu origen; consulta del rei sobre el seu propi origen; resposta i alliberament del filòsof. Les versions occidentals coincideixen a eliminar l'episodi de la donzella, mentre que la seqüència dels

13. Γ. Κεχαγιόγλου, *Πτωχολέων*, Universitat Aristotèlica de Salònica, Institut d'Estudis Neogrecs, Fundació Manolis Triandafilidis, 2011, pp. 79-97.

14. Són els casos dels poemes titulats *Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν καὶ τιμιωτάτων ἀρχοντισσῶν*, del qual disposem de dues versions molt diferents tant per la forma com pel contingut, i dels poemes *Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου* i *Γαδάρου, λύκου κι ἄλουπούς δὴγησις ὠραία*.

15. Γ. Κεχαγιόγλου, *Κριτική έκδοση*, pàg. 62. A. Aarne & S. Thompson, *op. cit.*, motiu 655a.

16. Γ. Κεχαγιόγλου, *Κριτική έκδοση*, pp. 136 i 395.

episodis no sempre és la mateixa. Si ens centrem en aquest episodi de la donzella, hem d'observar com Kechagioglou el relaciona amb la tradició àrab del motiu 655 Aarne & Thompson.¹⁷

D'altra banda, podríem pensar que el text català deriva de l'*Eracle* de Gautier d'Arras, un poema èpic francès datable entre els anys 1176 i 1184, i que conté els motius del *Ptocoléont*, inclosos aquells absents al *Tirant*, com ara l'empobriment del cavaller i la seua venda a un gran senyor. Tanmateix, a l'*Eracle* no apareix el tema de la consulta del rei al filòsof sobre el seu origen. Kechagioglou remarca com les similituds entre el *Ptocoléont* i l'*Eracle* es deuen a aspectes molt genèrics, mentre que les diferències afecten motius bàsics i temes vertebradors de les respectives obres.¹⁸

Prendrem com a segon element de comparació l'ordre dels episodis de què es componen tant el *Ptocoléont* com els tres textos romànics. Als còdexs de Vienna i Nàpols, l'ordre dels episodis segueix la seqüència 'pedra-cavall-noia-genealogia reial'; al còdex del Mont Athos, en canvi, la seqüència és 'cavall-pedra-noia-genealogia reial'. L'ordre dels episodis al *Novellino* és 'cavall-pedra-genealogia reial', que Kechagioglou relaciona amb les tradicions més antigues del *Ptocoléont*;¹⁹ el *Libro de los exemplos por ABC* presenta la seqüència 'pedra-cavall-genealogia reial';²⁰ finalment, al *Tirant* registrem la seqüència 'cavall-pedra-genealogia reial'. Aquest element, doncs, resulta poc indicatiu en ell mateix.

El criteri dels motius comuns.

Motius comuns a les versions gregues més completes i al *Tirant* són, en primer lloc, l'interrogatori del rei a sa mare, que als còdexs de Vienna i Nàpols ocupa els vv. 748-755, i al del Mont Athos els vv. 264-280; segonament, l'esment a la lesa virilitat del rei, als vv. 756-775 dels còdexs de la tradició A i als vv. 281-290 al de la tradició Δ, i que el *Tirant* transforma en una referència a la concupiscència de la reina. A la novel·la catalana, com als textos grecs, el motiu de l'interrogatori precedeix el de la causa de la infidelitat, la impotència del rei-pare:

Gens per açò no tement lo perill que seguir-se'n podia, l'empeguit Rei féu venir a la Reina sa mare e ab prec e ab menaces li fon forçat que digués la veritat, com ella consentí a l'apetit e voluntat del forner dins en la ciutat de Ríjols.

S'aprecia, doncs, una epitomització al *Tirant* del que als poemes grecs rebia un tractament narratiu més detingut. Paral·lelament, el *Tirant* elimina un aspecte potser incòmode, el de la impotència del rei-pare, que d'una manera indirecta exculpava la reina i traslladava al seu marit la deficiència física que actua com a motor últim de la trama.

Un altre element, la referència a l'escaiença d'un capteniment digne, presidit per la discreció i el silenci prudent, es troben també tant a la tradició A (vv. 851-857) com al *Tirant*. Finalment, el

17. Γ. Κεχαγιόγλου, Κριτική έκδοση, pàg. 65: "παρ' όλες τις διαφορές της διήγησης αυτής από το βυζαντινό έργο, οι όμοιότητες είναι έκδηλες: κορυφώνονται στο έπεισόδιο της κόρης, τό όποιο μάλιστα συνδέεται άμεσα στή θεματική δομή της άραβικής διήγησης με τό έπόμενο έπεισόδιο, της καταγωγής του βασιλιά: άμεση διαδοχή των έπεισόδιων, ίδιος έκτιμητής".

18. Γ. Κεχαγιόγλου, Κριτική έκδοση, pàg. 71: "Οί κυρίες γραμμές της θεματικής δομής του πρώτου μέρους του *Eracle* και της βυζαντινής διήγησης είναι σε άρκετά σημεία κοινές: πτώχευση του πλούσιου και από εύγενική γενιά παιδιού - ήρωα, πώλησή του από τή μητέρα του, αποκάλυψη των θαυμαστών ικανοτήτων του σε τρεις δοκιμασίες που γίνονται στην αυτοκρατορική αύλή, στην Ρώμη (έπεισόδιο λίθου, αλόγου και κόρης - ύποψηφίας γυναίκας του αυτοκράτορα): διάρθρωση: *Ibgfd*. Πέρα όμως από τις γενικές αυτές γραμμές, τά δύο έργα διαφέρουν σε άρκετά βασικά ή έπιμέρους θεματικά στοιχεία".

19. Γ. Κεχαγιόγλου, Κριτική έκδοση, pàg. 73.

20. Γ. Κεχαγιόγλου, Κριτική έκδοση, pàg. 75, destaca l'*amplificatio* de Sánchez de Vercial respecte de la versió llatina en què es va inspirar, la del moralista franciscà Bernardino de Siena (1380-1444), molt més simple des del punt de vista narratiu.

motiu del jurament que fa el rei es troba tan sols a la versió de la tradició A, dels còdexs de Vienna i Nàpols (vv. 721-740), i falta en canvi tant a la tradició Δ com al *Tirant*.

Arran del que acabem de comentar, només el motiu de la conveniència d'una actitud discreta serviria per a alinear el *Tirant* amb la tradició A. N'hi ha, però, un altre criteri de caire més filològic, el de la intertextualitat estricta, basada en els elements lingüístics emprats a cada versió.

El criteri de la intertextualitat.

Arribem ara al terreny que més ens complau, aquell on els criteris descansen en usos lingüístics particulars. Doncs bé, a un passatge de la tradició A del *Ptoleont* llegim el següent:

εις εξήκοντα χιλιάδας
επουλήθηκεν ο λίθος
ο πανθαύμαστος εκεινος²¹

La referència a aquesta quantitat de diners es troba lleugerament modificada a la tradició Δ:

(...) κι ετιμήθηκεν ο λίθος
εβδομήκοντα χιλιάδες
ολοστρόγγυλα δουκάτα²²

A aquesta versió trobem especificada la moneda emprada per a la compra de la pedra preciosa, el ducat, mentre que la xifra canvia i queda fixada en setanta mil monedes. Molt probablement, el canvi es deu a raons mètriques, perquè el numeral *seixanta*, *εξήκοντα*, no s'ajustava al vers com ho fa *setanta*, *εβδομήκοντα*. Es tractaria, al nostre parer, d'un canvi banal. Veurem ara què en diu el *Tirant*:

Era vengut allí un lapidari de la gran ciutat de Domàs e d'Alcaire, i portava moltes joies per a vendre, en especial portava un balaix molt gran e fi, del qual demanava **seixanta mília ducats**; e lo Rei li'n dava trenta mília; e no es podien concordar.

Si ens basàvem tan sols en aquesta dada lèxica, el *Tirant* dependria, doncs, de l'arquètip de les tradicions A i Δ. Aquesta dada adquireix encara més rellevància si l'afegim al criteri de la seqüència dels esdeveniments, on el *Tirant* reproduïa també l'ordre considerat més antic.

Hi ha un segons cas de flagrant intertextualitat que per la naturalesa del terme comporta una força provatòria molt superior a la de l'exemple precedent. Es tracta de l'ús del substantiu *oficials*, absent tant al *Novellino* com al *Libro de los exemplos por ABC*, i que al nostre parer reproduïx el grec *ὀφικιάλοι*, amb el qual es designava un determinat càrrec de la cort bizantina. Al *Tirant*, el terme *oficials* es troba fins a set vegades.²³ No semblarà sobrer que llegim tots aquests passatges:

Aprés venien tots los **oficials** reals del regne e tots los hòmens armats a peu, així com si deguessen entrar en batalla, e tots ab llurea del Rei blanca e vermella, ab los erminis tots brodats qui es feien per divisa.²⁴

De continent fon pres per los **oficials** lo filòsof, e posaren-lo en la presó.²⁵

21. *Ptokh*, versió dels còdex de Vienna i Nàpols, vv. 311-313: "En seixanta mil fou venuda la pedra, aquella tan admirable".

22. *Ptokh*, versió del Mont Athos, vv. 143-145: "(...) I la pedra fou taxada en setanta mil ducats redons".

23. *Tirant lo Blanc*, capítols XLII, CX, CCXXXIII, CCCLXXXVIII, CCCCXLVIII, CCCCL i CCCCLV.

24. *Tirant lo Blanc*, capítol XLII.

25. *Tirant lo Blanc*, capítol CX.

E havia tan gran remor per tot lo palau, d'aquells de la guàrdia e dels **oficials** de la casa, que açò era cosa de gran espant de veure ni de sentir, que si los turcs fossen entrats dins la ciutat no s'hi fera major fet.²⁶

E de continent l'Emperador manà a tots los cavallers de la sua cort e a tots los **oficials** e regidors de la ciutat, que anassen acompanyar a l'ambaixador que Tirant trametia.²⁷

Com foren en terra, trobaren aquí tots los **oficials** e regidors de la ciutat, qui els reberen ab grandíssima honor e reverència que feren a Tirant; e ell féu molta honor a tots.²⁸

L'Emperador féu eixir lo virtuós Hipòlit ab tots los **oficials** e regidors de la ciutat, e ab tots los nobles e cavallers qui dins la ciutat eren, per rebre aquells.²⁹

Baralinda, en la fe de Mafomet sobiran príncep, qui de nostres béns, tresors e senyoria no som avars, mas en la potència nos gloriejam: a tots los alcaids, batles, alcadis, **oficials**, feels nostres, als quals presents pervendran, vos deim, notificam e manam etc.³⁰

Segons que es veu, el terme pertany en exclusiva al vocabulari de cort, i gairebé exclusivament al de la cort bizantina, amb una sola excepció, al capítol XLII, en què es refereix al seguici del rei d'Anglaterra. Es pot ben dir, per tant, que l'autor o autors de la novel·la ha establert una clara identificació entre el terme en qüestió i l'exercici d'un càrrec concret. Ara bé, no es tracta en cap cas d'un càrrec propi de la cort de la Corona d'Aragó. En català, el substantiu *oficial* està testimoniats des de l'obra de Ramon Llull.³¹

Al grec medieval, el terme que ens ocupa no és gaire freqüent, i apunta en canvi a un ús limitat a registres tècnics. A la literatura, el trobem a sengles passatges de la *Crònica de Morea* i de l'historiador Duques.³² Aquest fet augmenta el valor del cas del *Ptoleont*, on trobem el terme fins a tres vegades a la versió del còdex del Mont Athos.³³ Que el terme era viu a la cort constantinopolitana ho demostra Constantí Porfirogènit, al *Llibre de les cerimònies* del qual el registrem en dues ocasions per designar un càrrec determinat dins l'esquema de l'organització palacial.³⁴

Tenim encara un altre element per discutir. A la secció que aquí ens interessa del *Tirant* llegim el següent:

—E com me podreu dir tal raó? Jo crec que bé passarà aquest any e l'altre ans que d'ací jo ixca, o Nostre Senyor per la sua immensa bondat hi hauria a fer miracle.

26. *Tirant lo Blanc*, capítol CCXXXIII.

27. *Tirant lo Blanc*, capítol CCCLXXXVIII.

28. *Tirant lo Blanc*, capítol CCCCXLVIII.

29. *Tirant lo Blanc*, capítol CCCCL.

30. *Tirant lo Blanc*, capítol CCCCLV.

31. J. Coromines, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana III*, Barcelona 1982, pàg. 964: "en la segona qualitat [sc. com a substantiu] esdevingué usual en català des d'antic (...), ja en Muntaner i en Llull". A l'obra d'aquest darrer, cronològicament anterior a la de Muntaner, esmenta *Blanquerna* II 101.8. Ens limitarem a assenyalar, sense ocupar-nos ara del cas de Llull, que a la *Crònica de Muntaner* hem tingut ja ocasió de tractar la presència de manlleus al grec bizantí, cf. «Η Ελληνοκαταλανική διγλωσσία στο Χρονικό του Μυττανέρ», in Chr. Tzitzilis & Th.S. Pavlidou (edd.), *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της XX Συνάντησης*, Salònica 2000, 491-498.

32. *Chron. Mor.* H 7296 ως όφικιάλον του ήγγός; *Duq.* 37924 τὰ ὀνόματα τῶν εὐγενῶν τῶν ἐν τῷ παλατίῳ διατρεψάντων ὀφικιάλων.

33. *Ptokh.* vv. 34, 45 i 147 (tradició Δ).

34. Const. Porph. I 5, ed. A. Vogt, *Constantin VII Porphyrogénète. Le Livre des Cérémonies I*, París 1967, pp. 7 i 16. Vogt tradueix el terme com a "les titulaires des grands offices".

—Ans que passe mitja hora —dix lo filòsof—, sereu en llibertat. E se aquest punt passa no eixireu **de vostra vida**.

El sentit de la darrera frase és evident: *no eixireu mai*. Ara bé, la locució *de vostra vida* sobta per la construcció triada, quan en català serien normals els sintagmes *en la vostra vida* o bé *de per vida*. Podríem pensar que es tracta d'una errada mecànica, per alguna mena de confusió o d'omissió. Un editor modern podria estar temptat d'esmenar el text amb la frase *en la vostra vida*, puix que *de per vida* no admet l'ús de l'adjectiu possessiu. I així hauria acabat tota disquisició al voltant del *textus receptus*.

Però un bon déu ha volgut afavorir la causa dels filòlegs amb un segon cas: l'alliberament del cavaller causarà en aquest una profunda impressió, i amb ella la idea que el filòsof era realment un gran savi. Quan el rei no sabrà què fer del cavall que el gentilhome li ofereix, el cavaller tindrà la pensada de demanar al sobirà de cridar el filòsof per tal d'escoltar el seu parer:

—Senyor, si l'alta vostra tramet per lo filòsof qui està en presó, ell ho coneixerà, car en aquell temps que jo estiguí pres ab ell me dix coses singulars. E em dix que si dins mitja hora jo no eixia de la presó, que **de ma vida** no en tenia d'eixir; e de moltes altres coses, de tot me dix veritat.

Un tercer i un quart exemples del mateix sintagma sembla excloure del tot la possibilitat d'un error mecànic. Veurem en primer lloc aquesta rèplica de Diafebus a Tirant, al capítol CIX:

—Senyor Capità, vós sou lo més descominal cavaller que jo haja vist **de ma vida**. Així com altres farien festa de nou lliçons de sobres d'alegria d'haver vista sa senyora e les festes e honors que us ha fet més que a tots quants grans senyors hi havia, e trametre-us lo coixí de brocat, lo qual se llevà a tramès-lo a vós ab tanta gràcia e amor que ho féu en presència de tots, quant deuríeu restar lo més gloriós home del món, e vós feu tot lo contrari ab molt gran desordre, que mostreu ésser fora de tot record.

El quart i darrer exemple el trobem a les paraules del rei Menador al seu germà, al capítol CC-CXXXIV:

—Germà e senyor de mi: ací són aquests crestians batejats, los quals, a mon parer, no he vist **de ma vida** tan esforçada gent, que hui tot lo dia no havem fet sinó combatre. Jamés los he pogut fer retraure, ans m'ha convengut perdre la major part de la gent que tenia, e jo que estic un poc nafrat. E no em tendré per cavaller si no mate de les mies mans un gran traïdor que hi ha, que va capitanejant, e les armes que porta e sobrevesta és de domàs verd ab tres esteles en cadascuna part, e a la un costat són d'or e l'altra d'argent, e porta lo seu mafomet al coll, tot d'or, ab gran barba e un petit infant qui porta al coll e passa un riu, e jo crec que aquell xiquet deu ésser fill del seu Mafomet, e per ço aquell li deu dar ajuda en les batalles.

Sobre la presència del sintagma al *Tirant*, s'ho val d'observar que el registrem a sengles parlaments. Que es tracta d'un hel·lenisme, ho confirmen els textos bizantins. A diferència de les llengües romàniques, on no en trobem cap, al grec medieval registrem diverses fórmules de sintagma preposicional amb genitiu com a alternativa de l'expressió *de per vida* —ço és, *per sempre*—, com ara (έ)ως ζωής i μέχρι ζωής.³⁵ També hi llegim casos on l'agramatical sintagma català *de la vida* podria haver-se originat arran d'un fals tall a partir d'una expressió similar a la nostra *mai de la vida*, com a producte de la mala segmentació pròpia d'una traducció literal. Així, a Cosmes llegim

35. E. Kriaràs, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδου Γραμματείας* (1100-1669) IX, Salònica 1980, pàg. 39.

έκαμες όρκον ώστε ζωής ποτέ να μηδέν κινήσεις μάχη,³⁶ literalment **vares fer jurament que de la vida mai no mouràs cap guerra*. Creiem, doncs, que una explicació versemblant per a la frase catalana rau en el context d'una traducció escrita, directa i literal, amb una mala segmentació de l'original grec. Tanmateix, una traducció directa fóra també possible, perquè el grec medieval opera una reducció sintàctica, de manera que el simple genitiu expressa la noció *de per vida*: ώς εφόρους της ζωής διά να τήνε θρηνάται, *com a vigilants de per vida per tal de plànyer-la*.³⁷

Conclusió

A la fi d'aquest article voldríem remarcar tres conclusions que ens semblen lògiques i justes. D'una banda, que el capítol cx del *Tirant* té una evident font grega; d'una altra, que l'adaptació d'aquesta font no es va fer mitjançant una tercera llengua, ans per una traducció directa del grec al català, restes de la qual s'aprecien com a conseqüència del calcs; i finalment, que el mateix mecanisme de traducció directa s'aprecia a altres capítols de l'obra. En canvi, la vinculació del text català amb la tradició Δ no sembla prou garantida. Esperem que temps a venir noves dades ajudaran a comprendre una mica més la complexa naturalesa de la novel·la més internacional de la nostra literatura.

36. Κώδ. Χρονογρ. 20. Exemple citat per E. Kriaràs, *op. cit., ibid.*

37. Άσμ. Σεισμ. 28. Exemple citat per E. Kriaràs, *op. cit., ibid.*